

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

The nationalism of the Demotists and its impact on their literary theory (1888-1930), Amsterdam, Hakkeri, 1986.

Μετά την Αιθιοπική: Θεωητρικές δοκιμές και εμμηρευτικές αναγνώσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Αθήνα, Γνώση, 1987, δεύτερη έκδοση Οδυσσεύς, 2003.

Γ. Θεοδοσιάδης, *Τεργάδια Ημερολόγιου 1939-1954* (εισαγωγή και επιμέλεια), Αθήνα, Εστία, 1987, δεύτερη έκδοση 1988.

Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1989.

Terry Eagleton, *Εισαγωγή στη Θεωρία της λογοτεχνίας* (εισαγωγή και επιμέλεια μετάφρασης), Αθήνα, Οδυσσεύς, 1989.

Το Παλιόψοχο της Ελληνικής Αφήγησης: Από την αφηγηματολογία στη διαλογικότητα, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1993, δεύτερη έκδοση 2002.

Ιάκωβος Γ. Πιρτζιάνος, *Η Όθρανη της Χίου και Ο Πιθήκος Ξαύθ* (εισαγωγή και επιμέλεια), Αθήνα, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1995.

Γιάννης Ψυχάρης, *Το Φιλί, Ιστορική και ψυχολογική μελέτη* (εισαγωγή και επιμέλεια), Αθήνα, Πόλις, 1996.

Greek Modernism and Beyond (εισαγωγή και επιμέλεια), Lanham & Oxford, Rowman & Littlefield, 1997.

Αλέξανδρος Ρίζος Παγκαλής, *Διηγήματα*, τόμοι 1 & 2 (εισαγωγή και επιμέλεια), Αθήνα, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1999.

Susan Bassnett, *Συγκριτική Γλωσσολογία: Κριτική εισαγωγή* (εισαγωγή, επιμέλεια μετάφρασης και επιμετο), Αθήνα, Πατάκης, 2000.

The Other Self: Selfhood and Society in Modern Greek Fiction, Lanham & Oxford, Lexington Books, 2003.

Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment (εισαγωγή και επιμέλεια), Aldershot, Ashgate, 2003

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΖΙΟΒΑΣ

Κοσμοπολίτες και Αποσυνάγωγοι

Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική
(1830-1930)

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

που τείνουν να επαναλαμβάνονται αδικαιολόγητα, όπως λόγου χάρη η άποψη ότι «Η συνέπυξή τῆς Δρέσδης» είναι από τα καλύτερα δημηγώματά του· γνώμη που διατύπωσε ο Σαχίνης¹⁵⁰ και επανέλαβαν και άλλοι, αλλά δεν νομίζω ότι ευσταθεί, απόδειξη ότι το δηήγημα δεν προτιμήθηκε από τους ανθολόγους. Η κριτική τύχη του Παγκαβή δείχνει ότι η επανεξέταση της πεζογραφίας του 19ου αιώνα δεν πρέπει να περιοριστεί στην επανεξέταση μόνο των κειμένων αλλά και των εδραιωμένων κριτικών απόψεων.

Αν το κριτήριο της αναβίωσης ή της επιβίωσης ενός συγγραφέα είναι η αναγνωσιμότητά του και η απήχρησή του στους μεταγενεστέρους, νομίζω ότι ο Παγκαβής συγκαταλέγεται ανάμεσα στους πιο αξιανόγνωστους πεζογράφους του προπροερασμένου αιώνα. Στο βαθμό που σήμερα τα συμπλέγματα της εθνο-γραφικής ιθαγένειας στην ελληνική λογοτεχνία φαίνεται να έχουν ξεπεραστεί, περνώντας μάλιστα στο άλλο άκρο, θα ανακαλυφθούν ξανά ή θα εκτιμηθούν ακόμη περισσότερο τεχνίτες της πλοκής όπως ο Παγκαβής, ο Ροίδης και ο Βιζυηνός, χωρίς να ενοχλεί το γεγονός ότι τοποθετούν τις ιστορίες τους εκτός του στενά ελλαδικού χώρου. Δεν είναι, νομίζω, τυχαίο ότι τα δύο δηήγηματά του Βιζυηνού, που παλαιότερα θεωρήθηκαν τα πιο αδύνατά του, «Δι' συνέπεια τῆς παλαιᾶς ἱστορίας» και το «Μεταξύ Πειραιῶς καὶ Νεαπόλεως», προσελκύουν τώρα το αναανεωμένο ενδιαφέρον των μελετητών και των αναγνωστών. Αν και διαφορετικοί σε πολλά, αυτοί οι τρεις συγγραφείς αντιπροσωπεύουν ένα δυναμικό αφηγηματικό σύστημα ανοιχτών οριζόντων, κινούμενο διαρκώς προς την υπέρβαση των ορίων, των στενών αντιλήψεων και των κοινωνικών ή εθνοκεντρικών προκαταλήψεων.

150. Απώστολος Σαχίνης, «Δι'εξάνδρος Πίος Παγκαβής» στο *Παλαιότεροι Πεζογράφοι*, ό.π., σ. 31.

3

Ο αποδημητικός Δημήτριος Βικέλας: Αναμνησιολογία, χαρακτηρολογία και γλώσσα

Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΚΕΛΑΣ (1835-1908) υπήρξε μια σημαντική φαινομενολογία στην Ελλάδα του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και κατέχει μια κεντρική θέση στις λογοτεχνικές και πολιτισμικές εξελίξεις. Για τους περισοτέρους το όνομά του είναι συνδεδεμένο με την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 1896,¹ αλλά για τους ιστορικούς της λογοτεχνίας η φήμη του βασίζεται στη δημιουργία τους ιστορικού της λογοτεχνίας η φήμη του βασίζεται στη δημιουργία του σύντομου μυθιστορηματός του *Λουκῆς Δάρας* (1879).²

Το κείμενο αυτό πρωτοδημοσιεύτηκε στα αγγλικά με τίτλο «Dimitrios Vikelas in the Diaspora: memory, character formation and language», *Káiztos, Cambridge Papers in Modern Greek*, 6, 1998, σσ. 111-133. Μια πιο σύντομη μορφή του είχε παρουσιαστεί στην ημερίδα για τον Βικέλα που οργάνωσε ο Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων στην Αθήνα (3-4 Απριλίου 1997).

1. Πέτρος Λινάρδος, *Δ. Βικέλας: Από το Όραμα στην Πράξη*, Αθήνα, Εστιαστή Ολυμπιακών Αγώνων, 1996.

2. Ο Βικέλας διαδοχικά είχε σημαντικό ρόλο στην αποκατάσταση του Βυζαντίου κατά τον 19ο αιώνα. Έγγραφα αργατά άρθρα για το Βυζάντιο με σκοπό «να εκδιχρηθεί»

Μολονότι δεν μπορεί να θεωρηθεί ευφάνταστος και χαρismaticός συγγραφέας, σηματοδοτεί ωστόσο τη μετάβαση από το ιδανικό στο πραγματικό, εκφράζοντας την ατομιάκωση από τον έντονο ατομισμό και τη μελοδραματική φαντασία της περιόδου 1830-1880 προς την ανάπτυξη μιας ευημερούσας και ευνοιομένης αστικής κοινωνίας βασισμένης στις αξίες της σκληρής εργασίας, της πειθαρχίας και της οικογενειακής συνοχής.

Αν και ο Βικέλας ταξίδεψε αρκετά και μετακινήθηκε μεταξύ χωρών, συνέβαλε, παραδόξως, καθοριστικά στη στοργή της ελληνικής πεζογραφίας προς τον οικογενειακό βίο. Αντίθετα από ό,τι θα ανέμενε κανείς από έναν πολυταξιδεμένο και κοσμοπολίτη συγγραφέα, δεν τοποθέτησε τη δράση των ηρωημάτων του (με την εξαίρεση του «Ανάλυστρε») στο εξωτερικό, ούτε εισήγαγε ιδιότυπους χαρακτήρες στο έργο του, αλλά έστρεψε την προσοχή του σε ταπεινούς ανθρώπους και σε τοπικές κοινωνίες. Πιθανώς αυτή η ροπή μπορεί να εξηγηθεί από την προσπάθειά του να γράψει για διδακτικούς και ηθικούς σκοπούς παρά προς τέχνη των αναγνωστών. Αυτό αυτή την άποψη είναι ίσως από τους λιγότερο διακεκασμένους

την προσβεβλημένη μνήμη του Βυζαντίου» και για να απαντήσει στις αιτιάσεις του Τίββωνα και του Μοντεσκιέ. Μερικά από τα άρθρα του δημοσιεύτηκαν στα αγγλικά, ιδιαίτερα στο *The Scottish Review* («The Byzantine Empire», *The Scottish Review*, τόμ. 8, Ιούλιος-Οκτώβριος 1886, σσ. 258-286), και κατόπιν ανατυπώθηκαν σε βιβλίο (*Seven Essays on Christian Greece*, 1890, που εμπλουτίστηκε στη γαλλική του έκδοση *La Grèce Byzantine et Moderne: Essais Historiques*, Παρίσι 1893). Ο μεταφραστής των άρθρων του Βικέλα στα αγγλικά ήταν ο λόγος Butte, ο οποίος τίτρεται στη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού και πρωτοστάτησε στην αναβίωση του Βυζαντίου στην αγγλοφωνική της Σκωτίας. Για τον Butte και τον Βικέλα βλ. R. J. Macrides, *The Scottish Connection in Byzantine and Modern Greek Studies*, St. John's House Papers, No. 4, Centre for Advanced Historical Studies, University of St Andrews, 1992, και Αλέξανδρος Οικονομού, *Τρεῖς Άνθρωποι: Δημήτριος Μ. Βικέλας (1835-1908)*, τόμ. 2, Αθήνα 1953, σσ. 449-451.

κούς συγγραφείς του 19ου αιώνα στην Ελλάδα, αν και η έμφαση στην εντοπιότητα και την οικογενειακή ζωή μπορεί να δικαιολογηθεί εν μέρει το ενδιαφέρον ξένων μεταφραστών, που με αυξανόμενο ρυθμό προς το τέλος του 19ου αιώνα επιζητούσαν τοπικό χρώμα από την ελληνική πεζογραφία.

Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος *Tales from the Aegean* της αγγλικής μετάφρασης των ηρωημάτων του που δημοσιεύτηκε το 1894. Στην εισαγωγή του σε αυτή τη μετάφραση ο Henry Alonzo Huntington τόνισε το τοπικό χρώμα και την ατομιάκωση από ξένες μιμήσεις στην ελληνική πεζογραφία της εποχής. Σημείωνε επίσης ότι η *Πάπασα Ίωάννα* του Ροΐδη μπορεί «να παραβλεφθεί για τον απλό λόγο ότι ένα έργο που θα μπορούσε να είχε γίνει σε οποιοδήποτε γεωγραφικό πλάτος δεν μπορεί να ειπωθεί ότι βοήθησε στην ανάπτυξη ενός ξεχωριστού εθνικού τύπου μυθοπλασίας», ενώ ο *Λουκῆς Λάζας* «τώρα γενικά θεωρείται ως το πιο ολοκληρωμένο δείγμα Νεοελληνικού ρομάντλου». ³ Ό,τι τονίζεται στην εισαγωγή αυτή, που πιθανώς γράφτηκε υπό την καθοδήγηση του ίδιου του Βικέλα, ⁴ είναι η τάση προς μια ακριβή και ειλικρινή αναπαράσταση της ελληνικής ζωής. Ο Βικέλας περιγράφεται ως «ιδρυτής σχολής» του ελληνικού διηγητήματος και η απήχηση των ιστοριών του «έγκλειται στην ειλικρίνεια με την οποία εικονογραφούν τη σημερινή ελληνική ζωή». ⁵

3. Demetrios Bikelas, *Tales from the Aegean*, μτφρ. Leonard Eckstein Ordycke, Σικάγο 1894, σσ. 8-9. Τα διηγήματα μεταφράστηκαν από τα γαλλικά και είναι αξιοσημείωτο ότι στην εισαγωγή του τόμου τα μυθιστορήματα του Γρηγορίου Παλαμάδιου αναφέρονται ως ξεχωριστά (σ. 8).

4. Ο Mario Vitti (*Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1987, σ. 237) υποστηρίζει ότι ο Βικέλας βολιχεται πίσω από τη μέλητη της Juliette Lambert, *Poètes grecs contemporains*, Παρίσι 1881.

5. Demetrios Bikelas, *ό.π.*, σ. 10.

Ο Βικέλας, δηλαδή, φαίνεται να είχε ενοχλητηρώσει από το εξωτερικό την παρουσίασή του ως εισηγητή του γεωλιμομού στην Ελλάδα και την εικόνα του ως κάποιου που, αν και ήταν Έλληνας της διαποροδής, απέφυγε τον κοσμοπολιτισμό επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στην αναπαράσταση της ελληνικής ιστορίας και του ήθους της χώρας του όχι μόνο στην πεζογραφία του αλλά και στα ταξιδιωτικά του. Σε αυτά τα κείμενα, σύμφωνα με τον Η. Α. Huntington, ο αναγνώστης «συνλαμβάνει κατά κάποιον τρόπο τον τελευταίο κυμματισμό της υπό εξαφάνιση φουστανατέλας».⁶

Στην αυτοβιογραφία του, εντούτοις, ο Βικέλας μάς συστήνεται με ταπεινώφρονα και αυτο-κριτικό τρόπο ως ήσυχο, οργανωμένο και όχι ιδιαίτερα έξυπνο άτομο.⁷ «Δεν ήμην γεννημένος δι' επαναστάτης», γράφει, και περιγράφει τον εαυτό του ως αποτυχημένο έμπορο και λόγιο.⁸ Παρά την ελάχιστη κολακευτική αυτο-παρουσίασή του, ο Βικέλας κατάφερε να γράψει ένα μυθιστόρημα που έτυχε προσοχής και επαινήθηκε ιδιαίτερα από την κριτική, και είναι το πιο πολυμεταφρασμένο ελληνικό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα. Ο *Λουκίης Λάγας* μεταφράστηκε τουλάχιστον σε ένδεκα ευρωπαϊκές γλώσσες,⁹ και στα αγγλικά μεταφράστηκε από τον Ι. Γεννάδιο το 1881, με μια εισαγωγή που αξίζει ιδιαίτερης προσοχής, καθώς διαγράφει τις εξελίξεις στην ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα.

6. *Ο.π.*, σ. 12.

7. Δημήτριος Βικέλας, *Η Ζωή μου* στα *Άπαντα*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, τομ. 1, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Οφελείων Βιβλίων, 1997, σ. 48.

8. *Ο.π.*, σσ. 103, 188, 225.

9. Ο *Λουκίης Λάγας* έκανε πέντε ελληνικές εκδόσεις ενόσω ο Βικέλας ήταν εν ζωή, και από το 1879 μέχρι το 1894 γρεις στα ιταλικά, δύο στα γερμανικά, αγγλικά και γαλλικά και μία στα γαλλικά, δανικά, σουηδικά, ολλανδικά, ισπανικά, ουγγρικά και σερβικά. Βλ. Αλέξανδρος Ν. Λέτσας, *Δημήτριος Βικέλας*, Θεσσαλονίκη, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, 1951, σ. 23.

Παρουσιάζοντας μια σύντομη επισκόπηση της ελληνικής πεζογραφίας κατά τον 19ο αιώνα, ο Γεννάδιος αποβλέπει στο να επισημάνει τη σημασία και την πρωτοτυπία του *Λουκίη Λάγα*.

Αν και λιγότερο εξεζητημένος σε σχέση με τις ιστορίες και τα μυθιστορήματα στα οποία έγγυμε αναφερθεί, ο *Λουκίης Λάγας* είναι πιο αξιολογος από τους προγόνους του για πολλούς λόγους, όπως πιστεύουμε ότι έχουν δείξει οι προσηγόμενες παρατηρήσεις. Συνιστά μια πρωτόγνωρη και πιο υγιή αφετηρία για τη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία. Το θέμα συμπεκνωμένο μέσα σε διακρίσεις σελίδες περιέχει αρκετή ουσία για να φωτίζει το κατά κανόνα τρίτομο μυθιστόρημα. Αρκετή δημοσυργική δύναμη επιδεικνύεται στη διαμόρφωση των πολλών ισχυρών συμπάντων που αποτέλούν τη βάση του έργου. Το αίσθημά του είναι λεπτό, γωρίς ελλειψη ισχυρής φαντασίας. Και η υποφώσκουσα αίσθηση ήρεμου γιούμορ δεν είναι λιγότερο ευχάριστη από την απουσία κάθε ποδλυτικής μικρολογίας. Εντέλει, ως δείγμα πραγματικού ελληνικού πεζογραφικού ύφους, είναι πιο ισθροποιημένο και τέλειο από οτιδήποτε έχει παραχθεί τα τελευταία χρόνια.¹⁰

Κάποιος έχει την αίσθηση ότι ο Βικέλας είχε ξεκινήσει μια συ-

10. D. Bikelias, *Loukis Laras*, μτφρ. J. Gennadius, New York, D. Appleton and Company, 1881, σσ. 12-13. Αυτή η μετάφραση ανατυπώθηκε το 1971 από τις Doric Publications στο Λονδίνο. Στο Προοίμιο της στη μετάφραση, η οποία κυκλοφόρησε κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα, η Ελένη Βιάγου τόνισε την ιστορική αξία του κειμένου. Στο εξώφυλλο μάλιστα του βιβλίου η σύνθεση με την αντίσταση εναντίον της δικτατορίας γίνεται εμφανής: «Η διαοκήτς επικαιρότητα του *Λουκίη Λάγα* είναι τριγυικά αναμφισβήτητη. το θέμα του είναι εξίσου βροθυμίσαντο όπως και έναν αιώνα πριν και για τους σημερινούς Έλληνες, που ζουν εντός και εκτός χώρας, έχει βαθύτερη σημασία. Ο *Λουκίης Λάγας* έχει ορθά επιλεγεί για να εγκαινιάσει μια σημαντική σειρά κλασικών έργων του 19ου αιώνα που θα τυπωθούν από τις Δωρικές εκδόσεις».

σημιατική προσπρόσβαση για να προωθήσει το μυθιστόρημά του όχι μόνο ενθαρρύνοντας τη μετάφρασή του σε μείζονες γλώσσες μέσα σε λίγα χρόνια από την αρχική του έκδοση, αλλά και μέσω άθροων δημοσιευμένων σε ελληνικά περιοδικά από σημαντικούς ξένους λόγιους, όπως ο W. Wagner, ο Wilhelm Lange, ο Karl Krumbacher και ο Antoni Rubió i Lluch. Αν και η εικόνα που προβάλλει μέσω των γραπτών του είναι αυτή του μετριοφρόνα και συγκατατημένου τζέντλεμαν, ο Βικέλας πρέπει να είχε μεθοδικά οργανώσει την αυτοπροβολή του μέσω του πολύ καλού δικτύου γνωριμιών και φίλων που διέθετε ανά την Ευρώπη.

Ο Βικέλας άρχισε να δημοσιεύει ποιήση το 1862 στο Λονδίνο και αργότερα στράφηκε στην πεζογραφία με τον *Λουκῆ Δάρσα* και τα διηγήματά του, γραμμένα από το 1877 και εξής. Το 1893 συγκέντρωσε σε έναν τόμο υπό τον τίτλο *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις* τις ομιλίες του, τα δοκίμια και τις νεκρολογίες, και το 1903 δημοσίευσε το πρώτο μέρος της ανολοκλήρωτης αυτοβιογραφίας του *Ἡ ζωή μου*. Δημοσίευσε επίσης τα ταξιδιωτικά του για την Αγγλία και τη Σκωτία (περιλαμβάρονται στο *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις*), Ελλάδα και Σουηδία και μετέφρασε ἑξί ἔργα του Σαίξπηρ.¹¹ Όλα τα δημοσιευμένα κείμενά του έχουν πρόσφατα ανατυπωθεί σε οκτώ τόμους με επιμέλεια του Άλκη Αγγελίου και εκδόθηκαν από το Σύλλογο προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, τον οποίο ίδρυσε το 1899.¹²

11. Μετέφρασε *Βασιλιά Ληφ*, *Ρωμαίο και Ιουλιέττα*, *Οθέλλο*, *Άμλετ*, *Μάκβεθ* και τον *Εμπορο της Βενετίας*.

12. Ο Άλκης Αγγελίου στον πρόλογο τῆς ἔκδοσης τῶν Ἀπίρτων παραθέτει, κατά τη γνώμη του λαθεμένα, τον τίτλο του Βικέλα *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις* και τον αντικαθιστά με τον ὄρο «Δοκίμια», δημιουργώντας σύγχυση στον αναγνώστη, ἐξοικειωμένο με την πρώτη ἔκδοση του ἔργου.

Η ώριμη ζωή του μπορεί να διασθεθεί σε τρεις περιόδους. Η πρώτη (1852-1876) αντιπροσωπεύει τα χρόνια της εμπορικής δραστηριότητας και της διαμονής του στο Λονδίνο, η δεύτερη (1878-1895) συνδέεται με τις πνευματικές δραστηριότητες και τη μετακίνηση του στο Παρίσι και η τελευταία (1896-1908) με την Αθήνα, όπου τελικά μετακόμισε και αφιέρωσε τη ζωή του σε αγαθοεργίες.¹³ Όπως βλέπουμε, ο Βικέλας πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του εκτός Ελλάδας και μπορεί να χαρακτηρισθεί ως πολίτευτικός της πρεσβευτής, γράφοντας άρθρα στα γαλλικά και στα αγγλικά, αλληλογραφώντας με σημαντικούς επιστήμονες και λογίους και βοηθώντας Έλληνες συγγραφείς να δημοσιεύσουν το ἔργο τους μεταφρασμένο στο εξωτερικό. Ενδεχομένως βοήθησε ουσιαστικά τον Βιζυηνό στο να δημοσιεύσει το πρώτο του διήγημα στα γαλλικά, πρην και ακόμη δημοσιεύει στα ελληνικά. Έχοντας δημοσιεύσει εταφές και συνάψει φιλίες με αρκετούς Ευρωπαίους λογίους, ο Βικέλας θα πρέπει να ήταν καλός στις δημοσίες σχέσεις και τούτο πιθανώς να είχε ενοχλήσει τον Ψυχάκη και να οδήγησε στην ψύχρανση της σχέσης τους.¹⁴

Την εποχή της δημοσίευσης του *Λουκῆ Δάρσα* δύο τάσεις θα μπορούσαν να διαγραφούν στην ελληνική πεζογραφία. Η πρώτη τάση είναι μάλλον επικριτική για το νεοπαγές ελληνικό κράτος και την κοινωνία του, ὄντας πιο κοντά στις κωμωδίες και τις σάτιρες της περιόδου και αντιπροσωπευμένη κυρίως από τον Γρηγόριο Παλασιόλογο, τον Ιάκωβο Πιτζιτίο και τον Ειμμανουήλ Ροΐδη. Είναι ίσως ενδεικτικό της στάσης τους ότι οι δύο πρώτοι ἔφυγαν από την Ελ-

13. Ένα διάγραμμα της ζωής του Βικέλα προσφέρει το βιβλίο της Μαρίας Τεοδίου, *Χρονολόγιο Δημητρίου Βικέλα*, Ηράκλειο, Δήμος Ηρακλείου Κρήτης, 1991.

14. Βλ. Αλέξανδρος Οικονόμου, τμήμ. 2, ὁ.π., σσ. 543-548.

λάδια ατομοποιημένοι και μετακινήθηκαν προς περιοχές που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σε μια εποχή που η ευφορία για την εθνική ανεξαρτησία βρισκόταν σε ύφεση και μια πιο κριτική στάση είχε αρχίσει να αναπτύσσεται.

Η άλλη τάση ήταν πιο ιδεαλιστική και επικοδομητική, ατομοκτώντας στη βελτίωση της ελληνικής κοινωνίας, ενισχύοντας τον ευρωπαϊκό της προσανατολισμό και συμβάλλοντας στην προώθηση της ευημερίας και της ηθικής. Αυτός ο τύπος πειλογραφίας, που εκφράζεται μετάξυ άλλων από τον Αλέξανδρο Ρίζο Παγκαβή και τον Δημήτριο Βικέλα, είχε ως στόχο του τη βελτίωση της ελληνικής κοινωνίας είτε με την αλληγορική παρουσίαση εξωτικών ιστοριών και αφηγήσεων δουλείας είτε με την παρουσίαση των τεχνολογικών εξελίξεων στη Δύση, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Παγκαβή, είτε μέσω της προβολής ιδανικών χαρακτήρων-τύπων όπως ο Λουκής Λάσας ή ο Παπα-Νάγκισσος στην πεζογραφία του Βικέλα. Υπήρχαν, βέβαια, και μυθιστορήματα, όπως ο *Θάνατος Βλέκας*, που συνδυάζαν και τις δύο τάσεις, ασκώντας κριτική σε κοινωνικά κακά, όπως η ληστεία, και ταυτόχρονα αναδεικνύοντες παραδειγματικούς ήρωες.

Αν και οι εκπαιδωμένοι και των δύο κατηγοριών συμφορούνταν όσον αφορά τις ανεπάρκειες της ελληνικής κοινωνίας και μοιράζονταν παρόμοιες διδακτικές προθέσεις, φαίνεται να διαφωνούσαν σχετικά με τη μέθοδο ενσυχόλησης με αυτές τις ανεπάρκειες. Η πρώτη κατηγορία έτεινε προς την κριτική κοινωνική αναστάσιση, ενώ η δεύτερη προσέβλεπε στην ηθική και παιδαγωγική εξύψωση του κοινωνικού συνόλου, δουλεύοντας με την αναλογία και την αλληγορία.

Συγγραφείς, όπως ο Παγκαβής και ο Βικέλας, που πέφασαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους περιτλανώμενοι εκτός Ελλάδας,

δεν είχαν οργανικούς δεσμούς με την ελληνική κοινωνία ούτε τη γνώριζαν καλά ώστε να την αναπαράστησουν. Προσεγγίζοντας την από την προοπτική της διαστολής, και οι δύο έκαναν μια γνήσια προσπάθεια για να συμβάλουν στην ανάπτυξή της. Μαζί με τον Βιζυηνό είναι οι τρεις δηγηματογράφοι της ελληνόφωνης περιφέρειας ή διαστολής που συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση της ελληνικής δηγηματογραφίας στα πρώτα βήματά της και μοιράζονται μετάξυ τους κάποια πρόθετα γνωρίσματα.

Όλοι τους έγραψαν ποίηση (ο Βικέλας μάλιστα επιμελέστηκε από τον Παγκαβή στα πρώτα βήματά του), αλλά σήμερα είναι γνωστοί για το αφηγηματικό τους έργο. Με διαφορετικούς τρόπους και οι τρεις ανέπτυξαν δεσμούς με τη Βρετανία. Ο Παγκαβής παντρεύτηκε μια Σκωτσέζα και έγραψε τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις από την βικτωριανή Βρετανία, αναφερόμενος ιδιαίτερα στην ανάπτυξη του οιδιροδομικού της συστήματος. Άλλωστε, οι περισσότεροι από τους ήρωες των δηγημάτων του είναι λάοδοι και λαίδες. Ο Βικέλας, όπως ήδη ανέφερα, πέφασε αρκετά χρόνια στη Βρετανία και ο Βιζυηνός έγραψε τα περισσότερα δηγήματά του στο Λονδίνο. Επιπλέον, και οι τρεις τους γνώριζαν καλά την αγγλική λογοτεχνία. Ο Παγκαβής ήξερε καλά τον Walter Scott και τον Edward Bulwer-Lytton, ο Βιζυηνός τουλάχιστον τον Σαίξπηρ και ο Βικέλας, εκτός από τις μεταφράσεις του Σαίξπηρ, διάβασε το *Pickwick Papers* του Charles Dickens, το *Adam Bede* της George Eliot, τον Walter Scott και τον Charles Kingsley.¹⁵

Το πιο αξιοσημείωτο ίσως από όλα είναι ότι η μνήμη και η αυτοβιογραφία έπαιξαν σημαντικό ρόλο στο έργο τους. Ο Παγκαβής

15 Ο.π., σσ. 87, 90.

έγραψε τέσσερις τόμους *Ἀπομνημονευμάτων* που κυκλοφόρησαν μετά το θάνατό του (1894-1930) και τιλοφόρησε τα ταξιδιωτικά του «*Αναμνήσεις*». Ο Βιζυηνός έγραψε αυτοβιογραφικά διηγήματα τα οποία ο Παλαμάς χαρακτήρισε ως ένα είδος οικολογικών αυτομνημονευμάτων ενώ στον Βικέλα, όπως θα δούμε, μνήμη και αυτοβιογραφία έχουν ιδιαίτερη σημασία.

Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μνήμη είναι από τα διακριτικά χαρακτηριστικά (το άλλο είναι η περιτλάνηση και το ταξίδι) της ελληνικής πεζογραφίας του προερασμένου αιώνα. Είτε ως ατομική μνήμη, με τη μορφή της αυτοβιογραφίας, είτε ως ιστορική μνήμη, με τη μορφή του ιστορικού μυθιστορήματος, η μνήμη γενικά παίζει σημαντικό ρόλο δίνοντας σταδιακά τη θέση της στην εμπειρία. Με τον *Λουκῆ Λάρα* ο Βικέλας συνδύασε την ατομική με την ιστορική μνήμη και μπορεί να θεωρηθεί ως ο συγγραφέας που στηρίξε το έργο του, μυθοπλαστικό και μη, στη μνήμη.

Το λογοτεχνικό είδος που ταίριαζε νομίζω περισσότερο στην ιδιοσυγκρασία του Βικέλα ήταν τα απομνημονεύματα, γιατί συνδύαζε την ανεκδοτολογία με την αναπόληση, την ιστορική θεώρηση με τη βιογραφία, την κριτική ανάλυση με τη νοσταλγική ανάδρομή, την τέχνη με την αφέλεια. Ο ίδιος μάλιστα εισηγήθηκε την ανάγκη τέτοιων απομνημονευμάτων, διαπιστώνοντας ότι στην Ελλάδα γράφονταν ή τουλάχιστον δημοσιεύονταν λίγα:

Θά διερωτῆτετο κατά πόδῳ ἡ σύγγρηγος ἱστορία μας, ἐν ὧς ἐπισημότεροι τῶν πολυτετευμένων ἤ καί ἀλλῶν Ἑλλήνων εὐρασκῶν τόν καιρόν καί ἐλάμβαναν τήν ἕξιν νά γράψωυν τάς ἀναμνήσεις τῶν. Ἐξ ὧλων τῶν Ἑυρωπαίων οἱ Ἰάλλοι ἰδίως ἐπιδίδονται καί ἐπιτηροῦνται

16. Κ. Παλαμάς, «Τὸ Ἑλληνικὸν Διήγημα, Ἀ' Βιζυηνός», *Ἐπαντα*, τόμ. 2, Ἀθήνα, Τροβόστης, Χ.Χ., σ. 160.

εἰς τὸ εἶδος τούτο, καί ἐπιλονύτσαν τήν φιλόλογίαν τῶν μέ τόσα καί τόσα Ἀπομνημονεύματα, τερπνά ὅσον καί διδάκτικὰ. Ἀλλήως, ἡ ἱστορική ἀκρίβεια κινδυνεύει ἐνίοτε νά διαστραφῆ ἀπὸ τὰ πάθη, τὰς προλήψεις ἢ τὰς χλίσεις τοῦ διηγουμένου συγμέλαντα, εἰς τὰ ὅποια ἔλαθεν ὁ ἴδιος μέσος. Ἄλλ' ἔξ ἀλλῶν τούτο δίδει εἰς τήν ἀφήγησιν ζωήν καί χρῶμα.¹⁷

Θα μπορούσε μάλιστα να ισχυριστεί κανείς ότι όλα τα πεζά του ενέχουν τη μορφή απομνημονευμάτων. Δεν είναι μόνο ο *Λουκῆς Λάρας* που εξ ορισμού είναι ένα απομνημόνευμα, αλλά και στα διηγήματά του παρατηρείται ιδιαίτερη έμφαση στην ανάμνηση. Σε ένα μάλιστα διηγημά του τιλοφορούμενο «*Ἀνάμνησις*» τονίζει την ανεξέλεγκτη δύναμη των αναμνήσεων και των παιδικών εμπειρώσεων: «Αἱ ἐντυπώσεις τῆς νεότητος εἶνε ἀνήθως ἀνεξάλειπτοι. Μποροῦν τινας μένον διὰ παντός χαραγμένοι εἰς τήν μνήμην — συμβάλλοντα πρό ἑτῶν πολλῶν διελυθέντα ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν μας διατηροῦνται ἀείποτε ζῶντα εἰς τὸ ἔαθος τῆς φαντασίας καί ἀνατηροῦν αἴφνης ἐκείθεν ἀπρόκλητα, χωρίς νά γνωρίζωμεν τὸ πῶς καί τὸ διατί». ¹⁸ Ο Βικέλας δεν δούλευε τόσο με τη μυθοπλαστική φαντασία όσο με την εντύπωση και την ανάμνηση.¹⁹ Ἄλλωστε τα πεζογραφήματά του τα γράφει σχετικά αργά και όλα τους σχεδόν είναι βασισμένα σε κάποια συμβάντα ή σε κάποια ντοκουμέντα.

17. Δημήτριος Βικέλας, *Ἡ Ζωή μου*, ὁ.π., σ. 127. Βλ. και *Λουκῆς Λάρας*, επιμ. Μαριάννα Δήτσα, Ἀθήνα, Εἰρημῆς, 1991, σ. 123. Η έκδοση αυτή χρησιμοποιείται για όλες τις παραπομπές στο παρόν κείμενο.

18. Δημήτριος Βικέλας, *Διηγήματα*, εισ. Ατ. Σαγίνης, Ἀθήνα, Εστία, 1979, σ. 173.

19. Ακόμη και στο ταξιδιωτικό του *Ἀπὸ Νικοπόλεως εἰς Ὀλυμπίαν* [1886] (Ἀθήνα, Ἐκάτη, 1991) η επίσηκη γλώσσα και πάλειον ανακαλύπτει: «Πάσα αὐτὰ αἰ ἀνεμνήσεις λαμβάνουν σῶμα καί ζωήν, ὅταν βέλεις τὸ Μεσολόγγι, ὡς τὸ εἶδα σημερον...» (σ. 105). Βλ. επίσης σσ. 16, 149.

Είναι όντως δύσκολο να διακρίνουμε το πεζογραφικό έργο του Βικέλα σε καθαρά μυθολογικό (*Λουκῆς Δάφας, Διηγήματα*), αυτοβιογραφικό (*Ἡ Ζωή μου*) και δοκιμακό (*Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις*), γιατί και τα τέσσερα βιβλία αλληλοσυνδέονται και δεν επιδέχονται αυστηρούς και σαφείς ειδολογικούς χαρακτηρισμούς. Ιδιαίτερα το ογκώδες βιβλίο του *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις* (1893) περιέχει ποικιλία κειμένων από διαλέξεις δοκιμακού χαρακτήρα και πανηγυρικούς λόγους μέχρι νεκρολογίες και περιηγητικά κείμενα. Μάλιστα ορισμένα, όπως το «*Δι' ἀναμνήσεις τοῦ Σεπτεμβρίου*», θα μπορούσαν κάλλιστα να μετατραπούν σε διηγήματα à la manière de Vekelas. Τα δύο στοιχεία που, κατά τη γνώμη μου, διατρέχουν, και συνέχουν και τα τέσσερα βιβλία είναι η ανάμνηση και η βιογραφία.

Ο Βικέλας είναι από τους λόγιους που ουσιαστικά εισήγαγαν το ιστορικό βέθος και την εξελεκτική σιδήληση του χρόνου στη νεοελληνική πεζογραφία. Δεν θα έπεφτε κανείς και πολύ έξω αν υποστήριζε ότι όλο του το πεζογραφικό έργο είναι μια «διηγητικής αναπόληση», γεγονός που ίσως οφείλεται και στο ότι η παιδική και νεανική του ηλικία ήταν καλύτερες από την ώριμη, την οποία βέβαια δεν περιγράφει στο *Ἡ Ζωή μου*, περιοριζόμενος μόνο στις παιδικές αναμνήσεις και τους νεανικούς χρόνους. Ο Βικέλας ήταν τελικά ένας άνθρωπος που ζούσε με τις αναμνήσεις του και του άρεσε να επαναπαύεται στα φωτεινά σημεία του νεανικού παρελθόντος, εξηγώντας ο ίδιος το λόγο: «*Δι' τοιαῦτα ἀναμνήσεις συναντήσεων ἐφημέρων καὶ σχέσεων παροδίων μένων ὡς στήματα φωτεινά εἰς τὰ ὅπια ἡ ψυχὴ εὐαρέστω ἐπαναπαύεται· εἶναι ὡς ἀκτίνες ἡλίου, φωτίζουσαι τὰς σκιάς τοῦ παρελθόντος.*»²⁰ Ίσως ἡ διάκριση τῶν τοιαύτων ἀναμνήσεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα ἐκείνου καὶ ἀπὸ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν. Ίσως δι' ἐμὲ ἔχουν μεγαλύτεραν ἢ δι' ἄλλους σημασίαν, διότι ἡ νεότης μου διηγήθην ὑπὸ τῆν ἐπίδρασιν τοῦ ἰεσώδους καὶ

διότι τὴν ἀνδρικήν μου ἡλικίαν ἐμαύρισαν πολλαὶ σκιάι.»²⁰ Βέβαια, η νεανική του ζωή δεν θα πρέπει να ήταν και τόσο ανέφελη, γιατί τον βασάνιζε και το δίλημμα έμπορος ή λόγιος, που του το επέβαλε το περιβάλλον του, ενώ ο ίδιος το αιτωθούσε έχοντάς το ήδη λαμένο μέσα του.²¹

Αν ο Βικέλας ήταν περισσότερο έμπορος και λιγότερο λόγιος, θα μπορούσαμε να πούμε ότι έγραψε το πρώτο ελληνικό μυθιστορηματικό μανφέστο του καπιταλισμού. Αυτή όμως η καπιταλιστική ροπή (ήδη την ονομάζει ο ίδιος) προς το κέρδος μετριάζεται από την συναισθήση ότι το κέρδος δεν φέρνει την ευτυχία: «*Διότι ἡ ἀπόκτησις τοῦ πλούτου δὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν πηγὴ εὐτυχίας. Ἡ ἀνεξαρτησία — ἰδοὺ τὸ ἀληθές, ἰδοὺ τὸ ὑγιές τοῦ ἐργατικοῦ ἀθροῦστος ἐλευθέρων!*» (*Λουκῆς Δάφας*, σ. 174). Ο Λουκῆς Δάφας, γενικά, μας συστηνεται ως αντι-ήρωας με περιορισμένο ορίζοντα («*Κόσμος μου ἦτο τὸ Χάνιον καὶ πατριωτισμός μου τὸ ἰσχύριον*», σσ. 50-51), με μικρό αναστήμα και βεληνεκές (σσ. 49, 51). Ο ίδιος μάλιστα ομολογεί τον αντι-ηρωισμό του: «*Δὲν ἤμην πλάσμενος διὰ εἶον στρατοπέδων. Τὸ ἐμπόριον ἦτο ἡ κλίσις μου*» (σ. 150). Στο έργο αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντιπαρατίθενται δύο στάσεις ζωής, δύο φιλοσοφίες: ο ηρωισμός, που προϋποθέτει ένα είδος γραμμικής, δυναμικής και προοδευτικής κορύφωσης, και ο συντηρητισμός (και ο Βικέλας ήταν δεδηλωμένος συντηρητικός), που εννοεί την οργανική ανακύκλωση, την εσωστρέφεια και τη στοχαστική αναδιήλωση. Με την

20. Δημήτριος Βικέλας, *Ἡ Ζωή μου*, ό.π., σ. 118. Εδώ μπορεί να υπάγχει κάποιος υπαινιγμός στο γεγονός ότι τη ζωή του σκιάζε για αρκετά χρόνια η ψυχική υγεία της συζύγου του Καλλιόπης, η οποία έπασχε από μελαγχολία και επεχείρησε να αυτοκτονήσει πάνω από μία φορές.

21. Βλ. *Ἡ Ζωή μου*, ό.π., σσ. 103, 141, 188-189, 191.

επιστοφή του Λουκή στη Χίο και τη συνάντησή του με την αιχμάλωτη Δέσποινα υποβάλλεται το κυκλικό σχήμα ακόμια και στην πλοκή του αφηγήματος.

Απόσταση και ανάμνηση συνιστούν τις μήτρες των γραπτών του Βικέλα συμβάλλοντας, κυρίως στον *Λουκή Λάρα*, στην απομυθοποίηση του ρομαντικού φιλελληνισμού και του ηρωικού²¹, με την υποκατάσταση του ιδεώδους της δράσης από το ιδεώδες της τέξης και της προκοπής.²² Ο Βικέλας ήταν, κατά οξύμωρο τρόπο, ένας συνθηγματικός εκσυγχρονιστής, γιατί αφενός μεν προσοθύσε τα συντηρητικά ιδεώδη της νοικοκυρσύνης και της μέσης οδού (ακόμια και μέσω των ηρώων του) και από την άλλη επεδίωκε τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής εκπαιδευσης και κοινωνίας. Για τον Βικέλα η αποδημία συναρτάται με τη γραφή ως μέσο επικοινωνίας, ενώ η πατρίδα με την κοινωνική δραστηριότητα. Όπως παρατηρεί και η Μ. Δήτσα, «Ο Βικέλας γράφει και *έν πολλοῖς πρώτοδομημασίνει ὄλη τῆ συγγραφικῆ του παραγωγή (μὲ ἐξάίεση τὴν αὐτοδραμασίαν του) ὅσο διαμένει μόνιμα ἢ γὰρ μεγάλα διαστήματα στὸ ἔξωτερικόν. Τὰ δέκα περίπου χρόνια ποὺ ζεῖ μόνιμα στὴν Ἀθήνα (ταξιδεύοντας πάντοτε στὸ ἔξωτερικόν του) ἀρχίστον μιά φορά τὸ χρόνο* ἕως τὸν θάνατό του (1898-1908) ἀσχολεῖται μὲ “*κοινωνικῆ ἔργα*”».²³

Η διαμονή του Βικέλα εκτός του ελλαδικού χώρου και μακριά από τη μητέρα του επιτείνει τη νοσταλγία και την αναμνησιολογία, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε κάποιες εξιδανικεύσεις προσώπων.

22. Βλ. Ἄ. Παπαδαμάκη *Αὐτοβιογραφούμενος*, επιμ. Παν. Μουλιάς, Αθήνα, Εστῆς, 1974, σσ. 15' - 1η'.

23. Μαρίνα Δήτσα, εισαγωγή στο Δημήτριο Βικέλας, *Λουκῆ Λάρα*, ὁ.π., σ. 77*. Όπως παρατηρεί η ίδια, η εγκατάσταση του Βικέλα στην Ελλάδα συνδυάζεται και με την ανακάλυψη της μακεδονικής του καταγωγής (σ. 79).

Ο συντηρητισμός του σε συνδυασμό με τη νοσταλγία του θα πρέπει να καθόρισαν και τη γοπή του προς τη διαγραφή ανιδιοτελών και αγερών χαρακτήρων στην πεζογραφία του. Η επιμονή στα πρόσωπα και τις αναμνήσεις οφείλεται και στο γεγονός ότι ο Βικέλας δεν γίγνεσθε ούτε απέκτησε ιδιαίτερο δέσιμο με τους ξένους τόπους στους οποίους έζησε. Η Οδησός, για παράδειγμα, δεν του άρεσε και ούτε καν έκανε προσπάθεια να μάθει γωαικά.²⁴ Αλλά και στην Αγγλία όταν φτάνει περιορίζεται στη συντηροφία των θείων του και το περιβάλλον του εμπορικού γραφείου στο οποίο εργάζόταν.²⁵ Δεν ήξερε, άλλωστε, την αγγλική καλά,²⁶ πράγμα που ίσχυε και για πολλούς άλλους συμπατριώτες του, οι οποίοι, για αυτόν το λόγο ειδικά, αναγκάζονταν να κυκλοφορούν στην Αγγλία περιοδικά σε γαλική γλώσσα.²⁷

Με τη μητέρα του είχε ιδιαίτερα στενό δεσμό και συχνή επικοινωνία. Σε αυτήν έστέλνε τις εντυπώσεις του από τις περιηγήσεις του, οι οποίες με τη σειρά τους παρείχαν την πρώτη ύλη για τη συγγραφή των αναμνήσεών του. Φαίνεται μάλιστα πως κερτούσε κάποιον ημερολόγιο από τις περιηγήσεις του και από τις αναμνήσεις του, το οποίο θα πρέπει να του χρησιμοποιεσε στην ανασύνθεση και τη συντάξη των αναμνήσεών του.²⁸

Ο Βικέλας δίνει την εντύπωση ενός ιδιαίτερα ευαίσθητου και νοσταλγικού ανθρώπου που, λόγω της πολυσχιδούς καταγωγής και των συνεχών μετακινήσεών του, δεν μπόρεσε να δεθεί με έναν

24. *Ἡ Ζωή μου*, ὁ.π., σσ. 52-53.

25. *Ἄ.π.*, σσ. 164-165.

26. *Ἄ.π.*, σ. 122.

27. Έγω κατά νου περιοδικά που κυκλοφοροῦσαν στο Λονδίνο ὅπως το *La Revue d'Orfene* (1861) που εξέδιδε ο Ιάκωβος Γ. Πιτζίσιος.

28. Βλ. *Ἡ Ζωή μου*, ὁ.π., σσ. 166, 235-236.

τόπο.²⁹ Έτσι, προστάθηκε να δεθεί με πδούσωπα, ακόμη και αντι-κείμενα. Είναι χαρακτηριστικό το περιστατικό που περιγράφει σχετικά με το γραφείο του θείου του, το οποίο, όπως λέει, «κατά παράδοξον συγκυρίαν εξακολούθει καί σήμερον συνταυτίζόμενον με τήν ὕπαρξίν μου».³⁰ Το γραφείο αυτό το μετέφερε ο θείος του Βασίλειος Μελάς στην Αθήνα μαζί με τα άλλα έπιμνά του. Μετά το θάνατό του περιήλθε στον πρωτότοκο υιό του αδελφού του Μιχαήλ.

²⁹ Ἄλλ' εἰς τὸν νέον ἰδιωκτῆτην δὲν ἀνεπίθει τό παρελθόν, δὲν συνεδέετο με ἀναμνήσεις τῆς νεότητός του [...]. Ὅτε ἰδρῆθη ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, τὸν παρεκάλεσα νά μου τό παραχωρήσῃ, καί γέρων, ῥῆθ, ἐργάζομαι ἐπὶ τοῦ γραφείου ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἰργάσθην κατὰ τήν νεότητά μου. Ἄνά πᾶσαν στιγμήν ἡ θέα του ἐπαναφέρει εἰς τήν μνήμην μου ἀναμνήσεις τῆς περιόδου ἐκείνης τοῦ εἶναι μου. Ἐγὼν καί τὰ ἄψυχα τήν γλῶσσάν των. Ὁμιλοῦν εἰς τήν ψυχῆν μας ὡς φίλοι παλαιοί καί μάς γίνονται προσεγγῆ! ³¹

Το περιστατικό αυτό ενισχύει την αίσθηση ότι για τον Βικέλια η νεότητα ήταν η πιο ευτυχιολομένη περίοδος της ζωής του και οι αναμνήσεις του από αυτή την περίοδο ήταν ένα είδος παραμυθιοῦ.

Ένας άλλος λόγος για την έμφαση στη νεανική ηλικία μέσω των αναμνήσεων είναι ενδεχομένως και η πεποίθηση του Βικέλια ότι αυτή η ηλικία είναι καθοριστική για τη διαμόρφωση του ατόμου: «Ἀναλόγως τῶν ἐντυπώσεων καί τῶν ἀδραγμάτων τῆς παιδικῆς ῥηθμίζεται ὁ μετέπειτα ῥηθμὸς εἶος».³² Αυτή την άποψη την επαναλαμβάνει

²⁹ Ἄν καί ὁ Βικέλιας γεννήθηκε στην Εγμοῖτολη καί οἱ γονεῖς του στην Κωνσταντινούπολη, ὁ πατριός του ἀπό τὴν πλευρά της μητέρας του εἶχε γεννηθεῖ στα Ἰωάννινα καί ἀπό τὴν πλευρά του πατέρα του στη Βέροια.

³⁰ Ἡ Ζωή μου, ὁ π., σ. 148.

³¹ Ὁ π., σσ. 148-149.

³² Ὁ π., σ. 19.

βάλει και άλλού στην αυτοβιογραφία του³³ και δύο φορές τη συνοδεύει με αναφορά στο στίχο του Wordsworth: «Το παιδί είναι ο πατήρ του ανδρός» (The Child is Father of the Man, αυτό το ποίημα *My Heart Leaps Up*, 1807).³⁴ Ο Βικέλιας ομολογεί ότι θυμιάζει τον Άγγλο ποιητή,³⁵ και εμπνέεται από αυτόν, αλλά η δυτική αναφορά στο στίχο του υποδηλώνει ότι ο Βικέλιας αποδέχεται και τη ρομαντική φιλοσοφία περί της σημασίας της παιδικής ηλικίας. Οι Ρομαντικοί (Novalis, Coleridge, Wordsworth, Schiller) ανακάλυψαν το παιδί ως πηγή φρεσκάδας, ανουκειότητας και ανανέωσης στην προστάθειά τους να αποκαταστήσουν την εδαιμική πρωταρχική εμπειρία.³⁶ Το παιδί για αυτούς αντιπροσωπεύει τη διαφυγή από τη συνήθεια στον κόσμο του θαυμαστού και του μη τερωμμένου. Η ανακάλυψη του δεν ήταν εκδηλώση παλινταδιομοῦ αλλά αναγνώριση του καθοριστικού χαρακτήρα της παιδικής ηλικίας και της σπειροειδούς πορείας του ανθρώπου, που ποτέ δεν ξεφεύγει από την παιδική ηλικία, χωρίς όμως τούτο να αποκλείει την έννοια της εξέλιξης.

Οι αυτοβιογραφικές αναμνήσεις του Βικέλια είναι ένα είδος Bildungsgeschichte. Το ρομαντικό αυτό είδος επιμένει όχι στη χρονολογική υπέβραση και λύτρωση αλλά στην οδύνηρή διαδικασία της ατομικής κατάλιέγχειας, αυτο-επίγνωσης και ατομικής τελείωσης. Η προτεργαίότητα έγκείται στη συνείδηση, τη γνώση και το γέννησθαι,

³³ Ὁ π., σσ. 108, 113.

³⁴ Ο Βικέλιας υποθετεί κατά κάποιον τρόπο τὴν έμφαση τῶν ρομαντικῶν στὴ μνήμη καί τὸ «Πρελούδιο» (Prelude) τοῦ Wordsworth εἶναι τὸ πιο αὐτοβιογραφικό ποίημα τοῦ Ρομαντισμοῦ. Το ενδιαφέρον τοῦ Βικέλια γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Wordsworth επιβεβαιώνεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν Α. Andreades, *Un Hellène ami de la France - Démétrius Bikelias*, Conférence faite le 12 Février 1910 à la salle du Parnasse, Athens 1910, σσ. 11-12.

³⁵ Βλ. Ἡ Ζωή μου, ὁ π., σσ. 167 καί 232.

³⁶ M. H. Abrams, *Natural Supernaturalism: Tradition and Revolution in Romantic Literature*, New York, W. W. Norton, 1971, σσ. 380-381.

τονίζοντας έτσι την εξελληνιστική ιστορία της ανθρωπότητας συνειδητός. Σκοπός δεν είναι η ένωση του ατόμου με τον Θεό αλλά η συμπλήρωση του υποκειμένου με το αντικείμενο. Η ιστορία επομένως της ανθρωπότητας, όπως και του ατόμου, δεν νοείται ως προετοιμασία για μια επουράνια ζωή αλλά ως διαδικασία ατομικής αγωγής, αυτοσυνειδητής και ηθικής βελτίωσης από την παιδική ηλικία ως τη δύση της ωριμότητας, με απώτερο στόχο όχι την ταύτιση με τον Θεό αλλά τη σταδιακή κορύφωση της αυτο-επίγνωσης και της προσωπικής ολοκλήρωσης.

Το χριστιανικό μοντέλο της ιστορίας (Heilsgeschichte) που προϋποθέτει τη δημιουργία, την πτώση και τη λύτρωση μεταφράζεται στο επίπεδο της ανθρωπίνης συνειδητής ως στάδια ή «στιγμές» ατομωσίας (Bildungsgeschichte).³⁷ Η θεολογική ιστορία μετασχηματίζεται σε ιστορία της αγωγής, της προοδευτικής ατομωσίας, υιοθετώντας ως βασικό σχήμα της το ταξίδι της αναζήτησης, ένα είδος οδύσσειας, όπου το τέλος είναι η επιστροφή στην αρχή του. Για τον Βικέλα αυτή η επιστροφή γίνεται, μέσω της αυτοβιογραφικής ανάμνησης, στη νεότητα και τον γενέθλιο χώρο. Δεν πρόκειται, βέβαια, για κυκλικό ταξίδι αλλά σπειροειδές· δεν είναι δηλαδή μια απλή επιστροφή, αλλά μια επιστροφή εμπλουτισμένη από γνώση και αυτογνωσία. Ένα είδος ρομαντικού Bildungsgeschichte, το οποίο μας παραπέμπει με τη σειρά του στην επιμονή του Βικέλα στη χαρακτηρολογία.

Με την έννοια της χαρακτηρολογίας θα ήθελα να υπογραμμίσω την έμφαση που αποδίδει ο Βικέλας στη διαμόρφωση, αγωγή και ηθικοποίηση του ατόμου. Επίσης, η έννοια αυτή εμπνεύσει και τη βιο-

37. M. H. Abrams, *Natural Supernaturalism*, ό.π., σσ. 96, 187-190.

γραφία γιατί αγκιστρώνεται από τα πεζά του κείμενα εμπνευσμένα αγκιστρώνοντας χαρακτηριστικούς προσώπων με τη μορφή είτε σύντομων βιογραφιών είτε νεκρολογιών. Άλλωστε στον *Λουκή Λάρα* διατυπώνεται το ακόλουθο ενδιαφέρον αξίωμα: «Ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἀτόμων ἀποτελεῖται ἡ τῶν ἔθνους» (σ. 123), με το οποίο συνδέεται η βιογραφία με την εθνική ιστορία. Ό,τι άλλωστε μένει από το μέγιστο πεζογραφικό του έργο είναι τα πρόσωπα και οι χαρακτικές που σκιαγραφεί, από τον Λουκή Λάρα ως τον Παπα-Νάγκισσο και τον Φίλιππο Μάρθα. Αλλά και στα άλλα κείμενά του έχουμε μια σειρά από σκιαγραφίες προσώπων, με τα όρια μεταξύ βιογραφίας, νεκρολογίας και χαρακτηρολογίας να συγχέονται. Για παράδειγμα, στο *Διαλέξεις* και *Ἀναμνήσεις* ο Βικέλας παρουσιάζει το έργο και την προσοπικότητα αγκιστρών ξένων ελλήνων· του Αμιλίου Έγγερου, του Γουλιέλμου Βάγκνερ, του Μαρκίου του Σαιντ Ιακώ και του Γουσταύου Έιχτλ.

Στο *Ἡ Ζωή μου* αφιερώνει δύο κεφάλαια στους θείους του Λέοντα και Βασίλειο Μελά. Ιδιαίτερα ο Λέων Μελάς είναι ένα πρότυπο με το οποίο ταυτίζεται. Θείος και ανιψιός, όπως ομολογεί ο δεύτερος, δεν ήταν προορισμένοι να διατρέψουν στο εμπόριο, έχοντας την τάση και οι δύο προς την αναμνησιολογία. Ο Βικέλας αναφέρει ότι η ανάγνωση του *Λουκή Λάρα* παρεκίνησε το θείο του να γράψει τις αναμνήσεις του,³⁸ αλλά δεν τις ολοκλήρωσε αφήνοντας μόνο ένα διάγραμμα της αυτοβιογραφίας του. Μοιράζονταν επίσης με το θείο του το ενδιαφέρον για την αγωγή των νέων, που το προφοδοτούσε και η ατομική του από την τρέχουσα κατάσταση.

Τὴν ἀπογοήτευσίν σου διὰ τὸ παρὸν ἐμετρίαζεν ἡ ἐλπὶς, τὴν ὅποιαν ἐστέρηζεν εἰς τὴν βάθυμαιάν μέρωσιν τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Διὰ

38. Βλ. *Ἡ Ζωή μου*, ό.π., σ. 129.

τὸ το κύριον μέλημα καὶ ἀποκλειστικὴ ἐνασχόλησις ἔγενε ἡ ἀγωγή τῶν Ἑλληνοπαίδων.³⁹

Εκτός αὐτὸ τον θεῖο, πρότυπό του στη ζώη, διαγράφει και άλλα πρόσωπα. Δεν επιμένει μόνο σε γνωστούς λογίους, όπως ο Στέφανος Ξένος ἢ ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς και ο Σπυριδῶν Τρικουῆς, ἀλλὰ δίνει μεγαλύτερη ἔμφαση στην περιγραφή συνετῶν και αγνῶν προσώπων, ὅπως η θεία του Λουδοῦκα⁴⁰ και ο γαμπρός του Διοσιῶδης Οικονόμου.⁴¹

Ανάμνηση και χαρακτολογία συνεχοῦν και στον *Λοικῆ Δάφρα* στο να αναδείξουν τη διαδικασία της σταδιακῆς ωρίμανσης και τη διαφορὰ ωριμότητος και νεότητος. Ο Βικέλας συχνὰ αναφέρεται στη διαφορὰ θεώρησης των πραγμάτων μεταξύ νεανικῆς και ωριμῆς ηλικίας και στο πῶς το παθὸν ἀλλοιώνει καμιά φορὰ την αίσθησή του παρελθόντος.⁴² Μολονότι οι νέοι φαίνεται να το ξεχνοῦν, η μνήμη του παρελθόντος, υποστηρίζει ο Βικέλας, εἶναι πολλαπλὰ ωφέλιμη,⁴³ εφόσον ο ἀνθρώπος πρέπει να ἔχει ἐπίγνωση του παρελθόντος και της πορείας του, και αὐτὸ εἶναι το ἔμμεσο μήνυμα και της τελευταίας πράτασης του μυθιστορηματός του: «Συγγνώμης, ὅταν ἐλπίσῃ στυλιζμένως τὰς θυματέρας καὶ τὰς ἐγγύνας μου, τὴν δὲ σύζυγόν μου περιεσμιούσαν με τούς σαρμούς τῆς Εὐρώπης τὰς λευκάς της τρίχας, ἐνθυμίζω εἰς αὐτὴν τό βραχί τό ὅποιον ἐφόρει, ὅτε τὴν ὠδήγουν μετρημεμένην ἐπὶ τοῦ ὄνου τοῦ Παντελῆ, καὶ γελῶμεν καὶ οἱ δύο καὶ εὐχαριστοῦμεν ἐκ βάθους καρδίας τὸν Θεόν» (σ. 240). Μέσα ὁμως ἀπὸ

το αναμνησιολογικὸ φημιτάρισμα του παρελθόντος ἀπὸ την προοπτικῆ του παρόντος διαγράφονται ἔμμεσα και η κοινωνικὴ εξέλιξη και η προτίμηση για παλαιότερους κοινωνικούς συσχετισμούς.⁴⁴

Τελικὰ, η αναμνησιολογία υπηρετεῖ τόσο το φρονηματοποιῶ ὅσο και τη νοσταλγία («Συγγνώμης μου φαίνονται ὡς ὄνειρον αἱ ἀναμνήσεις τῆς νεότητός μου», σ. 119).

Στη βάση της χαρακτολογίας του Βικέλα υφάκειται η γενικότερη φιλοσοφικὴ και παιδαγωγικὴ αντίληψη ὅτι ο ἀνθρώπος δεν γεννιέται ἀλλὰ κυρίως διαμορφώνεται· ὅτι η ἰδιοφυία δεν ἀρκεῖ, ἀλλὰ χρειάζεται η αγωγή και η μελέτη. Υποστηρίζει μάλιστα ὅτι ἐνῶστε ωφελεῖ τον ποιητὴ ἢ το συγγραφέα μόρφωση ἀντίθετη των ἔμφυτων κλίσεων του.⁴⁵

Η ἔμφαση στην αγωγή⁴⁶ και τη μελέτη δίνει για τον Βικέλα μια εὐκόλη ἀπάντηση και στο δίλημμα σχετικὰ με το γόλο της τέχνης: ἠθικὴ ἀποστολὴ ἢ αποκλειστικὴ καλλιέργεια του «ἡ τέχνη για την τέχνη»; Κατ' αὐτόν, η τέχνη και ο τύπος πρέπει να συμβάλλουν στην ἠθικοποίηση των ἀναγνωστών. Αὐτὴ βέβαια η ἠθικοποίηση δεν νομοθετεῖται οὔτε επιβάλλεται με κανόνες, ἀλλὰ μέσω της καλλιέργειας και της ἀνυψώσης της κοινῆς γνώμης. Ὅπως θα διαπιστώσουμε και ἀργότερα, η ἰδέα του μέσου ὄρου, της μέσης οδού και της κοινῆς γνώμης ἀποκτὰ ἰδιαιτέρη σημασία, ὅπως ἰδιαιτέρη σημασία ἀποδίδει ο Βικέλας και στη σταδιακὴ προορταστικὴ ὄχι μόνο της

44. Ο.π., σσ. 176-177.

45. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις*, 1893, σ. 48 (τῶρα Ἄπαντα, φιλ. ἐπιμ. Ἀλκίης Ἀγγέλου, τόμ. Ε', σ. 54). Βλ. ἐπίσης Ἡ Ζωὴ μου, ὁ.π., σσ. 126, 138, ἀλλὰ οἱς ἕνα εἶδος ἀντίφασης, και 113. Περβ. Μ. Δήτσα, ὁ.π., σ. 42* και *Λοικῆ Δάφρα*, ὁ.π., σ. 150.

46. Βλ. «Περί ἀγωγῆς» στο *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις* (τῶρα Ἄπαντα, τόμ. Ε', σσ. 61-75), και το ἀνάτυπο «Ἰννακεία Ἀγωγή» ἀπὸ το περιοδικὸ *Ἑθνικὴ Ἀγωγή*, Ἀθῆνα 1904 (τῶρα Ἄπαντα, τόμ. Η', σσ. 192-204).

39. Ο.π., σσ. 139-140.

40. Ο.π., σσ. 114-115.

41. Ο.π., σσ. 219-221.

42. Βλ. *Λοικῆ Δάφρα*, ὁ.π., σσ. 33, 48, 82.

43. Ο.π., σ. 56.

κοινής γνώμης αλλά και του συγγραφέα, ο οποίος πρέπει «νά μιάη νά γράφη προποῦ ἐπιχειρήσῃ νά συγγράφῃ» διατηρώντας στη μελέτη αρχαίων συγγραφένων αλλά και των προϋόντων των νεότερων φιλολογίων «ἐπισημαμένως, κριτικῶς, ἄνευ τυχροῦ ἐνθουσιασμοῦ». 47

Η παραμονή του Βικέλα στο εξωτερικό δεν προφοδοτεί μόνο τη νοσταλγική του διάθεση αλλά τον βοηθάει να δει και τα ελληνικά πράγματα πιο ψυχραίμα και αποστασιοποιημένα. Η συντηρητική ιδιοσυγκρασία του και η σφόδρον στάση του συνεργούσαν με την απόσταση της αποδημίας οδηγώντας τον σε μετρημένες θέσεις, ιδιαίτερα στο γλωσσικό. Δεν είναι μόνο ο συμβιβαστικός του χαρακτήρας που τον οδηγεί στη μέση οδό, αλλά και η παραμονή του ιδιαίτερα στην Αγγλία. Γιατί η μέση οδός του Βικέλα δεν είναι απλώς ένας συμβιβασμός καθαρεύουσας και ομιλουμένης, αλλά η ανάγκη διαμόρφωσης μιας γραπτής γλώσσας διαφορετικής, αφενός από την ομιλουμένη ή τις διαλέκτους και αφετέρου από τον αρχαϊσμό. Για τον Βικέλα ήταν αναγκαία η διαμόρφωση μιας εύληπτης και ανεπιτηδευτης φιλολογικής και λογοτεχνικής γλώσσας ως μέσου όρου που δεν θα αναγούσε ούτε την ομιλουμένη ούτε την αρχαϊζουσα, παρὰδεχόμενος κατά κάποιον τρόπο την πολυγλωσσία και τη γλωσσική ιεράρχηση σύμφωνα με την εμπειρία που είχε αποκτήσει ζώντας σε άλλες χώρες. Ο Βικέλας δεν ήθελε να επιβάλει μία γλώσσα ή ένα συμβιβαστικό γλωσσικό κατασκευάσμα, αλλά τη χρήση της κατάλληλης γλώσσας σε κάθε περίπτωση. Οδηγός του ήταν η πράξη και η καθημερινή εμπειρία και όχι η θεωρία. Δεν προστάθηκε δηλαδή να λύσει το γλωσσικό ζήτημα με μια θεωρητική πρόταση αλλά με βάση και του τι συνέβαινε σε άλλες γλώσσες. Και σε αυτή την πε-

47. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 57 (τόμος Άπαντα, σ. 60).

ρίπτωση το παρὰδειγμα της Αγγλίας θα πρέπει να μέτρησε αποφασιστικά, όπως φαίνεται από το ακόλουθο επιχείρημά του:

Οὐδενὸς ἔθνος ἡ γραπτὴ φιλολογικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἀπαράλλακτος μετὰ τὴν λαλομένην. Τὸ οἰκονόμοσον οὐδαμῶ ἀποδύτως ἀπεκτῆθη. Λέγεται καὶ νομίζεται συνήθως ὅτι ἡ Ἀγγλικὴ ὑπερέχει τῶν ἄλλων γλῶσσῶν ὡς πρὸς τοῦτο. Ἄλλ' ἐὰν ἀνοίξῃ τις οἰονόμησεν ἡ Ἀγγλικὴ μυστήριον (παρὰδείγματος χάριν τὸ τῆς Κυρίας Wood ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν The Village Tragedy, ἐν τῶν μᾶλλον ἀνεγνωσθέντων κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη), θά ἴδῃ ὅτι ἐνῶ ἡ ἀφήγησις γίνεται εἰς τὴν συνήθη φιλολογικὴν γλῶσσαν, οἱ διάλογοι γράφονται εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν διαλεγόμενων προσώπων, γλῶσσαν ὁμοιωμένην εἰς τοὺς ἔκτους τοὺς μιλῶντας μόνον τῶν εἰδίων τὴν γλῶσσαν. Ἡ τοιαύτη δηλωσσία δὲν σκανδαλίζει τοὺς Ἀγγλους. Διατί νά μή τὴν ἀνεχθῶμεν καὶ ἡμεῖς; 48

Η έντονη κοινωνική διαστρωμάτωση της Αγγλίας απαιτεί και την ανάλογη γλωσσική διαστρωμάτωση, κάτι που ο Βικέλας το εφαρμόζει και στη μετάφραση του Σαίξπηρ.

Τὴν γλῶσσαν αὐτὴν ἐτόλμησα νά μεταχειρισθῶ εἰς τὰς μεταφράσεις μου τῶν δραμάτων τοῦ Σαικσπέιρου, τροποποιῶν αὐτὴν ἐξ ἀνάγκης ἀκαλόγως τοῦ θέματος καὶ ἀκαλόγως τῆς τάξεως τῶν διαλεγόμενων προσώπων· διότι ἀλλῶς οἰμλεῖ ἡ παραμάνα τῆς Ἰουλιέτας μωρολογῶσα καὶ ἀλλῶς ὁ Ἀμλέτος ὅταν φιλοσοφῇ. Ὁ Ἀμλέτος φιλοσοφῶν μεταχειρίζεται ὄρους καὶ τύπους τοὺς ὁποῖους ἡ παραμάνα δὲν εἴμαθε εἰς τὸ σκελετόν. Ἄλλως ἡ γλῶσσα καὶ τῶν δύο εἶναι κατ' οὐσίαν, νομίζω, ἡ αὐτή. 49

48. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 10 (τόμος Άπαντα, τόμ. Ε', σσ. 19-20).

49. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 10 (τόμος Άπαντα, τόμ. Ε', σ. 22).

Η εμπειρία της κοινωνικής διαφοροποίησης, ιδιαίτερα στην Αγγλία, οδηγεί, φαίνεται, τον Βικέλα και στην άποψή του περί γλωσσικής ποικιλίας με μια κοινά αποδεκτή κυρίαρχη γλώσσα (κατά το πρότυπο ενδεχομένως μιας άρχουσας τάξης) και άλλες δευτερεύουσες.

Η άποψή του περί μιας κοινής γραφομένης γλώσσας συνάδει με τη γενικότερη σημασία που αποδίδει στην αγωγή και το σχολείο. Η γλώσσα του σχολείου δεν μπορεί να είναι η λαοσυμένη, γιατί αυτή είναι η γλώσσα όσων δεν εφοίτησαν στο σχολείο και δεν γνωρίζουν ανάγνωση, ενώ τα βιβλία γράφονται και δημοσιεύονται προς γνώση.⁵⁰ Το σχολείο ως μέσο αγωγής δεν μπορεί να λειτουργεί με τη λαοσυμένη γλώσσα των απαιδευτών, αλλά με μια άλλη γραφομένη γλώσσα, η οποία θα διαφοροποιεί και κοινωνικά τους πεπαιδευμένους. Από την άλλη πλευρά, η έμφαση στο σχολείο και την αγωγή οδηγεί τον Βικέλα στο αίτημα της γλωσσικής αλότητας και σαφήνειας με την αποφυγή κάθε επιδείξεως αχαιισμού.⁵¹

Γενικά, ως προς το γλωσσικό, ο Βικέλας δεν έχει άκαιρες ιδέες αλλά είναι ανοιχτός και στα δύο στρωτόπεδα, και σε αυτό πιθανώς τον βοήθησε και η παραμονή στο εξωτερικό.⁵² Διαθέτοντας πραγματισμό, απόρροια ενδεχομένως και της εμπροχικής του τριβής και του αγγλικού φλέγματος, πιστεύει ότι τίποτε δεν λύνεται με θεωρίες, αλλά στην πράξη. Η μέση οδός χαράσσεται από την πείρα και τη χρήση,⁵³ αλλά ως συνιστάμενη ετερόκλητων τάσεων συνεπάγεται και

50. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Αναμνήσεις*, ό.π., σ. ββ' (τώρα Άπαντα, τόμ. Ε', σ. 15).

51. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Αναμνήσεις*, ό.π., σσ. 25, 27 (τώρα Άπαντα, τόμ. Ε', σσ. 40, 41).

52. Βλ. *Η Ζωή μου*, ό.π., σσ. 239, 243.

53. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Αναμνήσεις*, ό.π., σ. θ' (τώρα Άπαντα, τόμ. Ε', σ. 13).

την εξέλιξη γιατί, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, «ο συμβιβασμός προτιμάται πάντοτε την προσωδινότητα».⁵⁴

Από τη σκοπιά της διαστοράς, ο Βικέλας επιχειρεί επίσης να διαγράψει το πολιτιστικό επίπεδο της Ελλάδας, τις προοπτικές ανάπτυξής της και να αποτυπώσει την πραγματική εικόνα της στο εξωτερικό. Έχοντας συνείδηση της προοπτικής που του εξασφαλίζει η παραμονή του στο εξωτερικό παρατηρεί: «Μακρόν τ'ης Έλλάδος ευρισκόμενοι ουνάμεθα να κείνωμεν ἐξ ὑψηλοτέρας πειρωτῆς τό παρῶν, τό παρὸν καί τό μέλλον τῆς. Ἡ ἀπόστασις τόπου ἰσθονάμεν καί πρὸς ἀπόστασιν χρόνου. Μακρόθεν ἐλάττωντες, γινόμεθα πρόπον τινά μετὰ γενέστεροι.»⁵⁵ Παραδεχόμενος ότι η κοινωνική διάπλαση της Ελλάδας έγινε κάτω από διαφορετικούς ιστορικούς όρους σε σύγκριση με τη βορειοδυτική Ευρώπη,⁵⁶ ελπίζει ότι και αυτή θα μπορούσε να αναπτυχθεί και να προσεγγίσει περηγητές, όπως η Σκωτία, όταν ολοκληρωθεί το οιδηροδρομικό δίκτυο και αναγεθθούν τα κατάλληλα ξενοδοχεία.⁵⁷

Τό ρεζύμα τούτο [των περιηγητῶν] θά τό εἰκάζῃ πολύ περισσότερον ἢ Ἑλλάδα, ὅταν τελειωθῇ τό σύμπλεγμα τῶν σιδηροδρόμων καί ἀποκρήσωμεν πανταχοῦ ξενοδοχεῖα παρέχοντα εἰς τοὺς ἔξωους τὰς ἀναγκαῖας ἀνάσεις, διότι ἔχομεν ὅσας φυσικάς καλῶνάς δύναται ἡ Σκωτία νά ἐπιδείξῃ, ἔχομεν δέ πρὸς ἑτι τόν ἥλιον καί τόν οὐρανόν μας, καί διότι, πρὸ πάντων, μάς μένουσιν αἱ ἱεραὶ ἀναμνήσεις καί τὰ σεβάστὰ

54. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Αναμνήσεις*, ό.π., σ. ι' (τώρα Άπαντα, τόμ. Ε', σ. 14).

55. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Αναμνήσεις*, ό.π., σσ. 344-345 (τώρα Άπαντα, τόμ. Ε', σ. 247).

56. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 491 (τώρα Άπαντα, τόμ. Ε', σ. 340).

57. Περβλ. *Από Νικηπόλεως εἰς Ὀλυμπίαν*, ό.π., σσ. 7-8, 152-153.

ἐρείπια, πρὸς τὰ ὅποια οὐδὲν μνημεῖον καὶ οὐδεμία ἱστορικὴ ἀνάμνησις δύναται νὰ παραβληθῇ.¹⁵⁸

Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο Βικέλας ήταν από τους πρώτους που οραματίστηκαν την τουριστική ανάπτυξη της Ελλάδας, εμπεδόμενος από ξένα παραδείγματα, αν κρινόυμε και από τα όσα λέει ύστερα από μια επίσκεψή του στην Ελβετία.

Ἡ Ἑλλάς τότε δὲν ἦτο ἡ Ἑλλάς τῆς σήμερον. Σιγάσις τὴν ἐπισκέψθη ἔκτοτε καὶ ἐλάττων πόνσον μετεβλήθη, ἀνωματρῶ τί εἶναι δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. ὅταν οἱ κυδερνήται τῆς θελήσουν νὰ ἐκμεταλλευθῶν τὴν φυσικὴν ὠραιότητα τῆς χώρας καὶ τὸ γόητρον τῶν ἐρειπίων τῆς.⁵⁹

Όπως ο Ραγκαβής, έτσι και ο ίδιος εντυπωσιάζεται από τις αναπτυξιακές δυνατότητες που προσφέρει ο οιδηρόδρομος στην Ευρώπη, μολονότι δεν τον θεωρεί το προσηροότερο μέσο για πε-ριήγηση.⁶⁰

Τον Βικέλα, όπως και πολλούς άλλους την ίδια εποχή, τον απασχολεί το κατά πόσο οι Έλληνες είναι Ευρωπαίοι. Έχει επίγνωση ότι η Ελλάδα υστερεί σε σχέση με άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης και ότι με υττομονή και σωστή δουλειά μπορεί να προοδεύσει.⁶¹ Ο,τι χρειάζεται, κατά τη γνώμη του, είναι η τάξη και η συστηματική δου-

58. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Άναμνήσεις*, ὁ.π., σ. 468 (τώρα *Άπαντα*, τόμ. Ε', σ. 325). Για τη σύγκριση της Σκωτίας με τα νησιά του Αιγαίου βλ. ὁ.π., σσ. 411, 413, 421 και 288, 290, 295 αντίστοιχα.

59. *Ἡ Ζωή μου*, ὁ.π., σ. 186.

60. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Άναμνήσεις*, ὁ.π., σ. 416 (τώρα *Άπαντα*, τόμ. Ε', σ. 297).

61. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Άναμνήσεις*, ὁ.π., σ. 405 (τώρα *Άπαντα*, τόμ. Ε', σσ. 284-285).

λειά και όχι η επίδειξη αρχαιομανίας ή γαλλομανίας, όπως εύστοχα την περιγράφει με αφορητή το νεκροταφείο Αθηνών.⁶² Ως Έλληνας της διαστοράδας, ο Βικέλας ξέχει πώς να απευθυνθεί στο ξένο κοινό και να προβάλλει την πόλη των Αθηνών, ιδιαίτερα μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896.

Το άρθρο του με τίτλο «Public Spirit in Modern Athens» (Δημόσιο Αίσθημα στη Σύγχρονη Αθήνα) δημοσιευμένο στο *The Century Magazine* τον Ιανουάριο του 1897 θυμίζει την πρόσφατη προσπάθεια για την προβολή της υποψηφιότητας της Αθήνας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004. Αποφεύγοντας προσεκτικά την εθνικιστική οητογική, ο Βικέλας παρουσάζει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της πόλεως τοποθετώντας τη σε ένα συγκριτικό πλαίσιο. Σηγκρίνοντάς την αρχικά με τις αμερικανικές πόλεις υποστηρίζει: «Η πρόοδος της σύγχρονης πρωτεύουσας της Ελλάδας δεν θα εκπλήξει τους Αμερικανούς αναγνώστες, αλλά η Αθήνα με κανέναν τρόπο δεν μοιάζει με τη Νέα Υόρκη ή το Σικάγο ούτε η Ελλάδα είναι Αμερική. Δεν έχει κανένα νόημα να συγκρίνονται οι δύο χώρες».⁶³ Εάν η σύγκριση με την Αμερική δεν είναι δυνατή, η σύγκριση με την Ανατολή είναι εφικτή και για τούτο συνιστά την επίσκεψη της Αθήνας μετά την Κωνσταντινούπολη. «Γενικά, η Αθήνα θα δείξει τα πλεονεκτήματά της εάν η επίσκεψή της ακολουθήσει αυτή της Κωνσταντινουπόλεως και άλλων πόλεων της Τουρκίας, καθώς το επίπεδο της σύγκρισης θα είναι δικαιοτέρο σε σχέση με αυτό των μεγάλων πρωτευουσών της Δύσης. Δεν πρέπει να λησμονεί κανείς ότι, αν

62. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Άναμνήσεις*, ὁ.π., σσ. 390-391 (τώρα *Άπαντα*, τόμ. Ε', σ. 275).

63. D. Bikelas, «Public Spirit in Modern Athens», *The Century Magazine*, Ιανουάριος 1897, τόμ. 53, σ. 381. Η μετάφραση είναι του Δημήτρη Τζιόβα.

και μία από τις αρχαιότερες, είναι ταυτόχρονα και μία από τις νεότερες ευρωπαϊκές πόλεις ούτε πρέπει να παραβλέπει τη μακρά περίοδο παρακαμής της όταν συγκρίνεται με άλλες πόλεις». ⁶⁴

Ο πραγματισμός του Βικέλα διαφαιίνεται σαφώς στο άρθρο του όπου προσφώνως συνδυάζει την αναφορά στο αρχαίο κλέος με την αρχιτεκτονική ανάπλαση των Αθηνών της εποχής του όχι μόνο στο ίδιο το κείμενο αλλά και στην εικονογράφησή του, η οποία περιλαμβάνει μια βυζαντινή εκκλησία, τον Σωκράτη στις οδούς των Αθηνών, μια όψη της Ακρόπολης, έναν Έλληνα βοσκό, την πλατεία Συντάγματος και μια παλιά γειτονιά, συνδυάζοντας έτσι το παλιό με το νέο. Υποστηρίζοντας ότι με τον νέο σιδηρόδρομο η Αθήνα, και η Ελλάδα γενικά, θα καταστούν πιο προσιτές στους Ευρωπαίους, επιχειρεί να προσελκύσει περισισότερους επισκέπτες στην Αθήνα αναφερόμενος σε αυτούς που εγκαταστάθηκαν στην πόλη και συνέβαλαν στην εκπαιδευτική της αναγέννηση, ιδιαίτερα τον δόξα Howe και την κυρία του από τη Βοστώνη και τον κύριο και την κυρία Hill, που οι Έλληνες δεν τους έχουν ξεχάσει. Το κλίμα των Αθηνών, η διαύγεια της ατμόσφαιρας και ο θαυμασμός απλικός ουρανός είναι από τα ελκυστικά στοιχεία που κάνουν τον Βικέλα να προβάλλει ότι «αργά ή γρήγορα η Αθήνα είναι βέβαιο ότι θα γίνει χειμερινός προορισμός από τους πιο προσφιλείς στη Μεσόγειο και η μόνημη κατοικία πολλών ξένων». ⁶⁵ Παρά το γεγονός ότι ο Βικέλας δίνει εδώ την εντύπωση ότι προσπαθεί να προσελκύσει τους ξένους παρουσάζοντας την Αθήνα ως δυτική πόλη εφοδιασμένη με όλες τις σύγχρονες ανέσεις, αλλά εκφράζει έντονο σκεπτικισμό για τον αυξανόμενο εκδυτικισμό της ελληνικής κοινωνίας.

64. *Ο.π.*, σ. 387.

65. *Ο.π.*, σ. 392.

Η ατομιάκωση από το παρελθόν είναι για τον συντηρητικό Βικέλα βασικό πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας, και μία σοβαρή πτυχή του είναι και η χαλάρωση του σεβασμού προς τους γονείς. Η έλλειψη σεβασμού συνεπάγεται έμμεσα και την κατάλυση της κοινωνικής ιεραρχίας και ιδίως της οικογένειας. Η καλύτερη άμυνα κατά του εκδυτικισμού, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι η ανάπτυξη του χαλαρωθέντος αισθήματος σεβασμού των νέων προς τους γονείς και τις παραδόσεις. ⁶⁶

Καιιά φορά ο Βικέλας δεν διστάζει να μιλήσει και για τη χαμηλή υπόληψη της Ελλάδας, και την ευθύνη των Ελλήνων για αυτή την κατάσταση: «Πολλάκις ἤκουσα παρά ξένων τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ μετρία μέχρι τοῦδε ὑπόληψίς μας ὀφείλεται πρὸ πάντων εἰς ἡμᾶς αὐτούς». ⁶⁷ Υποστηρίζοντας ότι πια δεν πρέπει να γίνεται λόγος για φιλέλληνες αλλά για φίλους της Ελλάδας, καθότι κατά τη γνώμη του ο φιλέλληνας ήταν προϋπόθεση άλλης εποχής, ⁶⁸ τονίζει αρκετές φορές ότι εκτός από τους ελληνοιστές, λίγοι ενδιαφέρονται για την Ελλάδα ενώ οι περισσότεροι έχουν ιδέες νεφελώδεις και εσφαλμένες για αυτήν. Άλλοι φαντάζονται τους Έλληνες ως μωαμεθανούς και άλλοι πιστεύουν ότι μιλούν ιταλικά. ⁶⁹

Είναι ακριβώς αυτή η γνώση της εικόνας της Ελλάδας στο εξωτερικό που τον κάνει να προσειδοποιεί τους σημερινότες του ότι

66. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις*, ὁ.π., σσ. 62-65 (τὴν ἄρ. *Ἄπαντα*, τόμ. Ε', σσ. 63-66).

67. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις*, ὁ.π., σ. 170 (τὴν ἄρ. *Ἄπαντα*, τόμ. Ε', σ. 133).

68. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις*, ὁ.π., σ. 191 (τὴν ἄρ. *Ἄπαντα*, τόμ. Ε', σσ. 146-147).

69. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις*, ὁ.π., σσ. 248-249, 436 (τὴν ἄρ. *Ἄπαντα*, τόμ. Ε', σσ. 184, 305).

δεν πρέπει να υπερισχυόν τη θέση της ούτε να εννοτερονίζονται τη θεω-
γία του περιούσιου λαού: «*Ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι νομιζόμεν συνήθως ὅτι ὁ
κόσμος ὅλος ἔχει πρὸς ἡμᾶς ἀδελφεύτως ἐστρατημένα τὰ ἐλέμματα, ὅτι
περὶ ἡμῶν πρὸ πάντων ἐνασφαλῆται.*»⁷⁰ Διαβάζοντας αυτές τις προ-
ογειωμένες σκέψεις του Βικέλα, αναρωτιέμαι πόσο επίκαιρες είναι
και πόσο λίγο έχουν αλλάξει τα πράγματα από την εποχή του. Τε-
λικά, η αποδημία του Βικέλα μπορεί να ὄξυνε τη νοσταλγία, την
αναμνησιολογία του και ίσως και το συντηρητισμό του, αὐξήσε
ὁμως και τον κριτικό πραγματισμό του.

Η περίπτωση του Βικέλα μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία
μιας δοκιμαστικής τυπολογίας της ελληνικής διασποράς κατά την
περίοδο 1860-1930. Οι τρεις βασικές φυσιολογικές αυτής της πε-
ριόδου, Βικέλας, Ψυχάδης και Καβάφης, αντιπροσωπεύουν δια-
φορετικές στάσεις προς την κυρίως Ελλάδα. Ο Βικέλας είναι πιο
επικοινωνητικός και πραγματιστής, ο Ψυχάδης τείνει να είναι πιο
πολεμικός και μαχητικός, ενώ ο Καβάφης, ο πιο ατόμαχος από
όλους, ειρωνικός και κριτικός. Και οι τρεις συνέβαλαν διαφορε-
τικά στις λογοτεχνικές και πολιτισμικές εξελίξεις στην Ελλάδα, γε-
γονός που καταδεικνύει την ποιικιλότητα και τη ζωτικότητα της ελ-
ληνικής διασποράς προς τα τέλη του 19ου αιώνα, θυμίζοντας μας
ὅτι ο ελληνικός 19ος αιώνας είναι δημιουργημα και ατίθασων πνευ-
μάτων, όπως ο Ροϊδής και ο Ψυχάδης, και συντηρητικών όπως ο Βι-
κέλας ή ακόμα και ο Παλαμιάς, παρά την ενίοτε ριζοσπαστική ρη-
τορική του τελευταίου.

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να συγκρίνει κανείς τον Βικέλα με
τον Καβάφη, δύο σχεδόν συνομηλικούς που προέρχονται από εμτο-

70. Δημητρίου Βικέλα, *Διαλέξεις και Ανυμνήσεις*, ὁ.π., σ. 247 (τόμος Άπαντα, τόμ. Ε',
σ. 184).

γικές οικογένειες, αλλά αντιπροσωπεύουν δύο αντίθετες στάσεις,
παρά το γεγονός ότι αμφότεροι στέκονται κριτικά απέναντι στην
ελληνική κοινωνία. Η στάση του Καβάφη είναι πιο προκλητική και
ασυμβίβαστη, ενώ αυτή του Βικέλα πιο διαλλακτική και θετική. Η
προοπτική της διασποράς θα πρέπει να είχε και ἄμεσο αντίκτυπο
στον τρόπο γραφής τους.

Ο Βικέλας βίασε το ἔργο του στη μνήμη και την ηθική αγωγή,
αντιμετωπίζοντας την πατρίδα του κριτικά αλλά νοσταλγικά. Αντί-
θετα, ο Καβάφης απέφυγε τη νοσταλγία και την ηθική, αντικαθί-
στώντας τες με την ειρωνεία και την προκληση. Ο πρώτος προσπα-
θήσε να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ διασποράς και γενέθλιου τό-
που, ενώ ο δεύτερος το εκμεταλλεύτηκε δημιουργικά, διατηρώντας
το διαχωρισμό τους. Επιγραμματικά μιλώντας, ο Βικέλας επεδίωξε
να στηρίξει και να ανυψώσει τις κοινωνικές αξίες και ο Καβάφης
να τις υπονομεύσει. Ο συνδυασμός ιστορίας, μνήμης και διασποράς
παρήγαγε, στην περίπτωση του Καβάφη, έναν μεγάλο ποιητή και
ένα αποτραβηγμένο άτομο, ενώ στην περίπτωση του Βικέλα έναν
μέγιστο συγγραφέα και έναν προβεβλημένο δημόσιο άνδρα.